

ISLOM DININING TASHKIL TOPISHI. ISLOM DININIG TARBIYAVIY AHAMIYATI VA BOSHQA DINLAR ORASIDA ISLOM DININING O'RNI

Shukurullayev Suhrobjon Azamat o'g'li
Samarqand davlat universitetining Denov
Tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix
(mamlakatlar va yo'nalishlar) sirtqi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom dinining tashkil topishi va dunyoga tarqalishi, tarbiyaviy ahamiyati, shuningdek islom dinining boshqa dinlar orasida tutgan o'rni va islom dinining muqaddas kitobi bo'lgan "Qur'oni Karim" da Alloh tomonidan nozil qilingan ta'lim -tarbiya, odob-axloq, ilm -ma'rifat to'g'risidagi oyiti kalimalarni o'rganamiz. Shu bilan birga Sahobalarning islom dinini dunyoga yoyishdagi xizmatlari

Kalit so'zlar: Islom, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v), Qur'oni Karim, Faqih, Qibla, kaba, Badr jangi, uhud jangi, fe'tishizm, animizm, totemizm, Movorounnahrda islom dini, "Niso" – "ayollar" surasi, Holid Ibn Valid, sahoba.

Islom so'zi (arabcha, - "bo'ysunish", "itoat etish") -jahonda keng tarqalgan uch dindand biri islom diniga e'tiqod qiluvchilar arabcha "muslim" ("sadoqatli", ko'pligi "mulimun") deb ataladi. "Muslim", "musilmun" so'zining boshqa xalqlar orasida o'zgacha talaffuz etish (masalan, forslardan-musulmon, o'zbeklarda- musulmon, qirg'iz va qozoqlarda ham musulmon, Ukraina va Rossiyada basurman) natijasida bu dinga e'tiqod qiluvchilar turli nom bilan ataladi, lekin bularning ichida hozir musulmon iborasi keng tarqalgan. Jahonda dunyo aholisining 24.9% ya'ni 1.9 mlrd kishi islomga e'tiqod qiladi. Musulmonlarning 2/3 qismidan ko'prog'i Osiyoda yashaydi va bu qit'a aholisining 20% DAN ortig'ini tashkil etadi. Qariyb 30% musulmonlar Afrikaga to'g'ri keladi. Dunyoda musulmon jamoalari mavjud bo'lgan 120 DAN ortiq mamlakatdan 40 DAN ziyodida musulmonlar aholining ko'pchiligini tashkil etadi. Islom VII asrda Hijoz (G'arbiy Arabiston)da paydo bo'ldi. Uning asoschisi Muhammad (s.a.v) sanaladi. Islom dinining paydo bo'lishi hususida islom manbalarida asoslangan diniy an'anada u ilohiy hodisa insonlarni to'g'ri yo'lda solish uchun alloh taolo tomonidan yuborilgan oxirgi ta'limot deb hisoblanadi. Islom talqinida dastlab yahudiy va xristianlar ham aynan musulmonlar e'tiqod qilgan xudoga ishonganlar. Shu xudo ya'ni alloh odamlarga payg'ambarlar yuborgan. Ammo insonlar payg'ambarlar ta'limotini buzganlar. Shuning uchun alloh insonlarga oxirgi Rasul e'tib Muhammadni tanladi, unga o'zining kalomi Qur'onni nozil qildi. Muhammad (s.a.v) oldin o'z hamshaharlarini so'ng, barcha arablarni ko'plab qabila xudolariga sig'inishdan voz kechish yagona xudo alloh taolaga e'tiqod qilish, solih hayot kechirish u dunyoda jannatga tushish uchun bu dunyoda ezgu-ishlar qilishga da'vat etadi. Qur'onga ko'ra,

arablar va yahudiylarning umumiy bobo kalomi Allohga birinchi bo'lib iymon keltirgan. Demak, Islom yangi e'tiqod emas balki Ibrohimga nozil bo'lgan dindir. Islomning muqaddas kitobi Qur'onidir. Islom vujudga kelgan paytda Qur'on yozish uchun ishlatilgan til va alifbo Nabatey mintaqasida rivojlangan birinchi arab tili edi. Umaviylar xalifasi Abdulmalik davrida alifbo va uning oxirgi shaklini berish orqali shakllangan Qur'on haqida tadqiqotlar olib borildi va bu til davlatning rasmiy tiliga aylandi va tezda boshqa mintaqalarga tarqaldi. Payg'ambarlar va ularning kitoblari (Qur'onda Alloh tomonidan yuborilgan deb aytilgan) o'zlarini boshqa xudolarga (masalan, Yahovaga) havola qiladilar. Masalan, Elijah (Arabchada Ilyos) – ibroniycha so'z bo'lib, "xudoyim Yahu/Jah" degan ma'noni anglatadi. Qur'onda Jabroil va Mikoil kabi farishta ismlari boshqa Ibrohim dinlarida bo'lgani kabi El (yoki Il) bilan bog'liq. Allohmma, Qur'onda ham tilga olingan va Islomda odatda duo qilish uchun ishlatilgan, (ehtimol) ibroniycha Elohim so'zining arabcha talaffuzi bo'lgan. Elohim ibroniy tilida ulug'vor ko'plik sifatida ishlatilgan. ("Sening ulug'vorliging!" iborasida bo'lgani kabi, "xudolar!" degan ma'noni anglatadi). "Rab" so'zi (Rabbiy), ("Yahovaning o'rniga" Muqaddas kitobda "Egangiz Xudoning ismini behuda ayt mang") buyrug'i tufayli ishlatilgan) Qur'onda ham ko'pincha Xudo uchun ishlatiladi. Qur'onda Alloh uchun eng ko'p ishlatiladigan ism/sifatlardan yana biri bu (arabcha bo'lmagan) Rahmondir. Ushbu sifat atamasining (Rahmanan/Rahman) ma'lum bo'lgan eng qadimgi qo'llanilishi Hadadga bag'ishlangan akkad va oromiy tillarida yozilgan yozuvda uchraydi.

Alloh taolo Qur'on tili etib tanlab olgan buyuk til. Haqiqatda u har bir musulmonning qalbiga yaqindir. Arab tili u haqida gapirishgandek juda murakkab til emas, balki juda boy til. Aslida esa talaba arab tilini o'rganish mobaynida duch keladigon barcha muammolar arab tilining murakkabligida emas, balki boshqa sabablarga bog'liq. Arab tili hozirgi kunda 6 jahon tilining biri hisoblanadi. YUNECKO axborotiga ko'ra hozirgi kunda 5600 DAN ortiq til va shevalar mavjud. BMT ish yuritish kengashida ish yuritish uchun qo'llaniladigon 7 tildan bittasi.

Islomning tarqalishi taxminan 1400-yildan buyon davom etmoqda. Muhammad (s.a.v) vafotidan so'ng musulmonlar tomonidan olib borilgan istilolar ulkan geografik hududni egallagan xalifaliklarning paydo bo'lishiga olib kelgan. Islomni qabul qilish arab musulmon kuchlarining vaqt o'tishi bilan keng hududlarni bosib olishi va imperiya tuzilmalarini qurishi tufayli kuchaygan. Muhim kengayishning aksariyati 632-yildan 661-yilgacha bo'lgan Roshidun hukmronligi davrida ro'y bergan, bu Muhammadning birinchi to'rtta xalifaligi hukmronligi edi [1]. Bu ilk xalifaliklar, musulmonlar iqtisodiyoti va savdosi, Islom oltin davri va Islomiy porox imperiyalari davri bilan birgalikda islomning Makkadan tashqariga, Hind, Atlantika, Tinch okeanlarigacha tarqalishiga va musulmon dunyosining yaratilishiga olib keldi. Uch qit'ada (Osiyo, Afrika va Yevropa) arab imperiyasining barpo etilishi bilan yakunlangan islom istilolari musulmon dunyosini boyitib, islom ta'limotiga berilgan

e'tibor tufayli uni kengroq tarqatish uchun iqtisodiy shart-sharoitlarga erishdi[2]. Indoneziya kabi dunyoning ayrim hududlarida Islom dinining tarqalishida savdo muhim rol o'ynagan. Tez orada musulmon sulolalari tashkil topdi va undan keyingi Umaviylar, Abbosiylar, Mamluklar, Saljuqiylar va Ayyubiylar kabi imperiyalar dunyodagi eng yirik va eng qudratli davlatlar qatoriga kirdi. Ajuran va Adal sultonliklari va boy Mali imperiyasi, Shimoliy Afrikada, Dehli, Dekan va Bengal sultonliklari, Boburiylar davlati va Durrani imperiyalari, Hindiston yarimorolidagi Maysur va Haydarobod Nizom qirolligi, G'aznaviylar, G'uriylar, Forsdagi Somoniylar, Temuriylar va Onado'lidagi Usmonlilar imperiyasida tarixning borishini sezilarli darajada o'zgartirdi. Islom olami xalqlari islomning Oltin Asriga hissa qo'shgan keng qamrovli savdo tarmoqlari, sayohatchilar, olimlar, ovchilar, matematiklar, tabiblar va faylasuflarga ega bo'lgan ko'plab ilm-fan va madaniyat markazlarini yaratdilar. Temuriylar Uyg'onish davri, Janubiy va Sharqiy Osiyodagi Islomning tarqalishi Hindiston yarimoroli, Malayziya, Indoneziya va Xitoyda kosmopolit hamda eklektik islom madaniyatini rivojlantirdi.

Alloh subhanahu va taolo birinchi hijriy asrda Movarounnahr diyorini O'zining oxirgi va mukammal dini Islom nuri bilan munavvar qildi. Bu diyor ahlining ko'pchiligi Islomni ochiq qalb bilan qabul qildi. Ularning Islomi go'zal bo'ldi. Zotan Alloh taoloning O'zi bu diyor odamlarini ularga bergan ajoyib tabiat va qobiliyatlarga mos va ularning rivojiga omil bo'luvchi qiyomatgacha boqiy qoluvchi dini Islomga hidoyat qilgan edi. Movarounnahr aholisining Islom diniga kirishi ularning ko'plab qobiliyatlarining ochilishiga, hayotning ko'plab jabhalarida o'zlarining peshqadamliklarini isbot qilishga olib keldi. Tez orada Islomning turli soha va ilmlari bo'yicha Movarounnahrlik namoyondalar yetishib chiqa boshladilar. Bu harakat tezlik bilan rivoj topdi va turli ilmlarda umumdunyo miqyosidagi buyuk allomalar yetishib chiqa boshladi. Shu tariqa Movarounnahrda Islom dini va Islomiy ilmlar rivoji boshlandi. Tez orada Buxoro, Samarqand, Termiz, Nasaf kabi shaharlarning nomi islomiy shaharlar sifatida butun dunyoga tanildi. Movarounnahrdan o'sha vaqtda mavjud bo'lgan barcha ilmlar bo'yicha yetuk allomalar chiqibgina qolmasdan, balki bir qancha yangi ilmlarga asos solgan ulug' zotlar ham yetishib chiqdilar. Ushbu holatning o'zi Movarounnahr aholisining insoniyat tarixiga, ilm, fan, madaniyat rivoji tarixiga kirishiga Allohning qiyomatgacha boqiy dini Islom sabab bo'lganining yorqin dalilidir. Islom yurtimizning boshqa burchaklarida ham tarqalib, yerli aholi Islomni yaxshi o'zlashtirib oldi. Alloh taoloning oxirgi va mukammal dini bo'lmish Islomda kishilarni irqi, millati, yashash joyi, tiliga qarab ajratish yo'q edi. Hamma ixlosiga, e'tiqodiga, qilgan mehnatiga yarasha qadr topar edi.

Ta'lim bilim berish malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Tarbiya -shaxs muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy-ma'naviy, sifatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon: Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishni

ta'minlash yo'lida ko'riladigon chora tadbirlar yig'indisi .Tarbiya insonning insoniyligini ta'minlaydigon eng qadimiy adabiy qadriyatdir.Tarbiyasiz alohida odam ham kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi.Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigon qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.“Biz XV asrga yaqin vaqt davomida islom dinini dunyoga tarannum etuvchi xalq sifatida tanilganmiz. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik haqida gapirganimizda birmuncha uyalishimiz kerak, chunki islom dini nozil bo'lganidan keyin ayollarga nisbatan hurmat yuqori darajaga ko'tarildi. Islomdan avvalgi johiliya davrida ayollar inson sifatida tan olinmagan.Alloh taolo Qur'oni karimda “Niso”, ya'ni “Ayollar” surasini nozil qilganidan keyin eng zabardast xalifalardan, ya'ni ikkinchi xalifa Hazrati Umar (raziyallohu anhu) “Alloh taolo “Niso” surasini tushirmasa, ayollarni umuman e'tiborga olmas ekanmiz”, deganlar, chunki sahobalar, ayniqsa zodagon sahobalar 5 yoshli qizini tiriklayin ko'mganini yig'lab eslashgan. Oilada qiz bolaning dunyoga kelishi or hisoblangan. Kambag'al oilalarda qiz bola tug'lsa, uning peshonasiga cho'rilik tang'asi bosilgan, uning avlodlari ham shu tariqa tahqirlangan. O'sha davrlarda zodagonlar tug'ilgan kunlariga bir-biriga 4-5 nafarlab qizlarni tortiq qilishgan, ya'ni qiz bolalar qandaydir bir buyum sifatida sovg'a qilingan.Buning oldini olish maqsadida Payg'ambarimiz (s.a.v.) ko'plab hadisi shariflarida ayollarni yuqoriga ko'targanlar. “Jannat onalar oyog'i ostidadir”, “Yaxshilikni eng avvalo onangga, onangga, onangga va undan keyingina otangga qil”, “Uch qiz farzandni tarbiya qilgan erkak jannatiydir”, deb bejiz aytilmaydi, ularda katta ma'no bor”, - deydi Din ishlari bo'yicha qo'mita raisi o'rinbosari.Nuriymon Abulhasanning so'zlariga ko'ra, “Niso” shunday bir suraki, unda ayollarning huquqlarini ta'minlash uchun barcha ko'rsatmalar o'z aksini topgan. Eng qiziqarli dalil shundan iboratki, “Niso” surasida “erkaklar” so'zi necha marotaba takrorlangan bo'lsa, “ayollar” so'zi ham xuddi shuncha takrorlangan. Alloh taolo Qur'oni karimda shu tariqa ayollar bilan erkaklar baravar haq-huquqqa ega ekanligiga ishora qilgan.Shu o'rinda Rasululloh (s.a.v.) hadislaridan misollar keltirildi:“Ey insonlar, ayollar haqlariga rioya etingiz. Ular bilan mehr-shafqat ila muomalada bo'lingiz. Ularning haqlari xususida Allohdan qo'rqingiz! Ayollar sizlarga Allohning omonatidir, ularni Alloh nomi bilan oldingiz. Ular amri ilohiy ila sizlarga halol bo'ldi. Sizlarning xotinlaringiz ustida haqlaringiz bo'lgani kabi, xotinlaringizning ham sizlarda haqlari bor”.Payg'ambarimiz (s.a.v.) dan “Bizlarning zimmamizdagi xotinlarimizning haqlari nimada?” deb so'rganlarida ular shunday javob berdilar: “O'zing ovqatlanganingda unga ham yedirmog'ing, o'zing libos kiyganingda uni ham kiyintirmoqliging va unga xushmuomala bo'lmoqliging zarur. Hech qachon uning yuziga urma. Hech qachon Allohni o'rta qo'yib, uni so'kma. Uyingdan tashqariga chiqib ketib, arazlab yurmagin”.Muqaddas Islom dini ayollarni shunday madh etib turgan paytda musulmon aholisi bugungi kunda eng ko'p bo'lib turgan O'zbekiston ahliga ma'ruzalar va davra suhbatlari orqali ayollarga hurmat qanday bo'lishi kerakligiga oid ma'lumotlar yetkazilmoqda.

Payg‘ambar (s.a.v) DAN keyin sahobalar davrida fiqh ilmi rivoj topdi. Lekin, sahobalarning adadi mashhur rivoyatga ko‘ra yuz ming ekani , ularning orasida ham boshqalardan ko‘ra fiqhni yaxshi biluvchilari tanilgani va biror savol tug‘ilib qolsa mazkur faqih sahobalarga ko‘pchilik murojaat qilganini qayd etish o‘rinli. Masalan: sahobalar orasida “Abodilai arba’a” ,ya’ni “To‘rt Abdulloh “ nomi bilan tanilgan faqihlar alohida ehtiromga sazovor bo‘lgan. Ular Abdulloh Ibn Ma’sud , Abdulloh Ibn Abbas , Abdulloh Ibn Umar va Abdulloh Ibn Amr Ibn Os (r.a) lar edi .Yoki xulafai roshidindan Abu Bakr Siddiq (r.a) ning boshqa sahobalardan ilmda ustunligi naql qilingan. Umar Ibn Xattob va Usmon Ibn Affon (r.a) lar haqida ham shunday deyish mumkin. Faqih ilmi haqida: Faqih -faqih ilmi bilimdoni , shariatning mohiyatini anglagan va boshqalarga tushuntirib bera oladigon olim . Zero , ya’ni bir ta’rifda: “fiqh -bu Alloh taolo o‘z payg‘ambari Muhammad (s.a.v) orqali nozil qilgan shariatni teran fahmlamoqdir”, deyilgan. Fiqh ilmining rivoji bevosita islom dini tarixi bilan bog‘liqdir. Muhammad (s.a.v) davrida kishilarda biror hukm borasida savol tug‘ilsa, u zotga murojaat qilar edilar . Payg‘ambar bu savolga javob berar ekan, yuzaga kelgan masalalarni qanday hal qilish yo‘lini o‘z sahobalariga ta’lim bergan. Ka’ba (arabcha- “al-ka’ba”) -kub shaklidagi bino bo‘lib, Saudiya Arabistonidagi Makka shahrida Masjid al- Haram masjidining ichida joylashgan. Masjid dastlabki ,ka’ba atrofida bunyod etilgan .Ka’ba islom olamida eng muqaddas joy hisoblanadi. Qibla , musulmonlar namoz vaqtida yuzlanadigon joy ka’badir . Musulmonlar ta’rafidan amalga oshiriladigan haj va umra ka’ba atrofida amalga oshiriladi. Xolid Ibn Valid (to‘liq ismi – Xolid ibn al-Valid ibn al-Mug‘iyra al-Maxzumiy) 585-yilda tug‘ilgan va 642-yilda vafot etgan, ko‘pincha Xolid ibn al-Valid nomi bilan mashhur bo‘lgan, dastlabki ikki “Odil xalifalar” Abu Bakr Siddiq va Umar ibn Xattob qo‘mondonligi ostida qo‘shin qo‘mondoni bo‘lgan. Muhammad payg‘ambarimizning sahobalaridan bo‘lgan. Muhammad payg‘ambar vafotidan keyin islom olamiga bosh bo‘lgan birinchi xalifa Abu Bakr. Yangi paydo bo‘lgan dinda boshlangan dinga qaytish va isyon harakatlarini oldini olish maqsadida Xolid ibn Validni turli bosqin va yurishlarga jo‘natgan. “Ridda urushlari” deb nomlanuvchi ushbu ekspeditsiyadagi muvaffaqiyat va g‘alabalaridan so‘ng Abu Bakr: “Onalar Xolidga o‘xshagan zotni tug‘ishga qodir emaslar”, dedi. Xolid ibn Validning qanchalik qahramon ekanligini tushuntiradi. Arabiston yarim orolida tinchlik o‘rnatilgandan so‘ng, Abu Bakr Muhammadning islomni yoyish yo‘lidagi sa’y-harakatlarini davom ettirdi va Xolid bin Validni 18 ming kishilik qo‘shin boshlig‘ida Sosoniylar nazorati ostida bo‘lgan Mesopotamiyaga ekspeditsiyaga yubordi. Xolid 633-yil aprel-may oylarida bu mintaqada sosoniylar va nasroniy arablar bilan olib borgan Zanjirlar jangi, Valaja jangi va Ullais janglarida g‘alaba qozondi ,Hiro (hozirgi Najaf) qal’asini zabt etdi, mintaqani islom dini bilan tanishtirdi va qabul qilmaganlarni jizya to‘ladi. Iyun oyida qo‘shiniga dam berib, Anbar qal’asini qamal qildi va qattiq qarshilikka uchrasa ham, iyul oyida qal’ani egallab oldi. Keyinchalik u Ayn at-Tamr jangida sosoniylarning vassali bo‘lgan

ko'chmanchi arab qabilalari bilan ularni qaytardi .Xolid ibn Valid o'z muvaffaqiyatlari bilan Mesopotamiyaning katta qismini o'z hukmronligi ostiga oldi. Lekin bu muvaffaqiyatlardan bezovta bo'lgan Sosoniylar hukmdori III . Yazdigirt , mintaqaga birlashgan fors-arab kuchlarini kuchaytirish orqali bosqinni to'xtatishni maqsad qilgan. Xolid ibn Valid bergan razvedka ma'lumotlariga ko'ra; Sosoniylar qo'shini Furot daryosi sohilidagi Hanafiz, Zumail, Saniy va Muzayya hududlarida qarorgoh qurganini bildi . Bunday katta qo'shin bilan birdaniga bardosh bera olmasligini anglagan Xolid hozirgi qo'shini bilan qarorgoh qurgan dushman qo'shinlariga qarshi tungi bosqin uyushtirishga qaror qildi. Muzayya jangi , muvofiqlashtirilgan hujumlar bilan Saniy jangiva nihoyat Zumail jangida Sosoniylar qo'shinini yo'q qildi .Qo'lidagi oz kuch bilan katta muvaffaqiyatlarga erishgan Xolid Bin Valid Sosoniylar imperiyasining janubi va g'arbidagi deyarli barcha qo'shin muvozanatini vayron qilib, poytaxt Tizponni himoyasiz qoldirdi. U Sosoniylar poytaxti tomon yurish uyushtirib, bu ishga nuqta qo'yimoqchi bo'lgan, ammo sosoniylar hukmdori Vizantiya imperatori bilan kelishib, katta qo'shin bilan unga qarshi chiqqanini bilgach, bu qaroridan voz kechadi. III. Yazdigirt , GerakliyU yuborgan xabarda; U o'zi bardosh bera olmagan Xolid ibn Validga qarshi birgalikda harakat qilishni taklif qildi, navbat o'z imperiyasiga kelishini e'lon qildi va ular o'rtasidagi ko'p asrlik adovatga chek qo'yishni taklif qildi. Gerakliy bu taklifni qabul qilib, Suriyadan sosoniylar bilan birlashish uchun yordam qo'shinlarini yuboradi. Tuzilgan qo'shin Xolidga qarshi yuborildi, biroq Firoz jangida musulmon qo'shini mag'lubiyatga uchradi . Bu so'nggi urush bilan Mesopotamiya ustidan nazoratni butunlay o'z qo'liga olgan Xolid ibn Valid yo'lda bir qal'ani qamal qilmoqchi bo'lganida Abu Bakrdan olgan maktub bilan Vizantiya qo'shinlariga yurish uchun Suriya frontiga yuborildi.

Animizm (lotincha anima-jon, ruh) jon va ruhlar borligiga ishonish. ibtidoiy davrda paydo bo'lgan. Ibtidoiy odamlar tabiat kuchlariga qarshi kurashga ojizlik qilgan, o'z hayoti va tanasidigi turli hodisalar (tush ko'rish ,galyusinatsiya , o'lim va h.z) ni tushunmagan. Fetishizm (fransuzcha , portugalcha sehrli narsa , tumor) - g'ayritabiiy xususiyatlarga ega deb hisoblanadigan jonsiz narsalar fetishlarga sig'inish. Totemizm (Shimoliy Amerika indislarning , o'jibve qabilasi tilidagi " Ototem"- "uning urug'i" so'zidan ibtidoiy diniy e'tiqodlarining ilk shakllaridan biri.

"Badr" jangi 623-yil 13-mart kuni seshanba tongida Badr maydonida bo'lib o'tadi. Alloh taolo bu jang haqida o'z kalomida shunday deydi: " Bu g'azot haq bilan botilni ajratgan birinchi jang" . Badr jangida musulmonlar 300 kishi , qurayshlar esa 1000 kishi edi. Ayni shu jangda Jabroil (a.s) ming nafar farishta bilan "Badr" jangiga keladi. "Uhud" jangi 625-yil 23- martda Uhud tepaligida musulmonlarning makkaliklar bilan bo'lgan jangi. Abusufiyon boshchiligida 3000 nafar Quraysh makkaliklari , Madinadagi Muhammad qo'rg'ong'lari tomon qo'mondonlik qildilar . Bu jang musulmonlarning mag'lubiyati bilan tugaydi.

Xulosa qilib aytganda: “ Islom dini” tozalik va poklik ustiga qurilgan din hisoblanadi. Unda ezgu ishlar, e’zgu amallar , yaxshilik va saxiylik , mehr-muruvvat kabi fazilatlar mavjud . Avvalo tarbiya oiladan boshlanadi. Farzand yaralibdiki uni oiladan ya’ni go’dakligidan tarbiyalash joiz .Har bir ota-ona o’z farzandini yaxshi ilmi , ziyoli va xalqqa manfaati tegadigan qilib tarbiyalashi , yomon illatlardan yiroq yurishlikni uqtirishlari farzand oldidagi burchi hisoblanadi.

Foydalanish uchun tavsiya etilayotgan manba va adabiyotlar:

1. A.Jo’zjoniy .Islom huquqshunosligi , hanafiy mazhabi va O’rta Osiyo faqihlari. O’quv qo’l .-T: “ Toshkent islom universiteti “ nashriyot -matbaa birlashmasi, 2002.
2. Islom ensiklopediyasi.-T: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.
3. Husniddinov Z.M.Islom: yo’nalishlar, mazhablar , oqimlar.-T: Movarounnahr,2000.
4. Abdulvahob Zohid. HAYOT al- aymma al-arba’a -Chonju .Janubiy Koreya , 2003.
5. Muhammad Abu Zahra.Tarix al -mazahib al-islamiya .-Qohira: Dor al-fikr al-rabiy,1996.
6. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005).
7. Ahmad Nozim Mamatoxunov arab tili birinchi kitob 2013.
8. Lutfiy Ahmad Sodat asri qissalari (birinchi kitob.Intizor kutilgan tong)2003.
9. Karimov I.A. Xushyorlikka da’vat. O’zbekiston axborot agentligining savollariga javoblar. «O’zbekiston ovozi», 1999, 25 iyun soni.
10. Yo’ldoxo’jayev H. Rahimjonov B., Komilov M., «Dinshunoslik».-T.: 2001.. 13.Jabborov Iso, Jabborov Sanjar. Jaxon dinlari tarixa.- T.: «O’zbekiston» 2002. 4. Dinshunoslik asaolari.-T.: «O’zbekiston», 1995.
11. Менглибоев, А. (2021). Сурхон воҳасида миллий озодлик ҳаракати натижалари ва оқибатлари. Academic research in educational sciences, 2(4), 1655-1674.
12. Менглибоев, А. Х. (2018). СТРАТЕГИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ. Гуманитарный трактат, (29), 40-43.
13. Mengliboyev, A., & Qalandarova, M. (2023). ORIYLAR MUOMMOSI: ORIY QABILALARINING HINDISTONGA KIRIB KELISHI. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(3), 167-170.
14. Mengliboyev, A. (2022). СУРХОН ВОХАСИДА ҚИЗИЛ АРМИЯ БОСҚИНИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ БОШЛАНИШИ. Adad Plyus.
15. Mengliboyev, A. (2022). ЖАНУБИ-ШАРҚИЙ БУХОРОДА СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ЎРНАТИЛИШИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШ (СУРХОН ВОҲАСИ МИСОЛИДА, 1920-1930 ЙИЛЛАР). Scienceweb academic papers collection.
16. Mengliboyev, A. (2021). СУРХОН ВОХАСИДА МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИ НАТИЖАЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ.